

ВУГІЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ ЛУГАНЩИНИ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ВІДБУДОВИ (1943-1945 РР.)

На основі критичного аналізу в статті висвітлено проблеми та труднощі вугільної промисловості Луганської області у початковий період відбудови (1943-1945 рр.). Особливу увагу автором звернено на суттєві недоліки у створенні соціально-побутових та санітарно-медичних умов, які призводили як до великої плінності кадрів, так і постійних значних втрат робочого часу внаслідок зростання рівня захворювань, перш за все, контингенту військовополонених, які використовувались на відбудові галузі.

Ключові слова: Луганська область, вугільна промисловість, відбудова 1943-1945 рр., соціально-побутові умови, плінність кадрів, втрата робочого часу, рівень захворювань, військовополонені.

На основе критического анализа в статье освещены проблемы и трудности угольной промышленности Луганской области в начальный период восстановления (1943-1945 гг.). Особое внимание автор обратил на существенные недостатки в создании социально-бытовых и санитарно-медицинских условий, которые приводили как к большой текучести кадров, так и постоянных значительных потерь рабочего времени вследствие роста уровня заболеваний, прежде всего, контингента военнопленных, которые использовались на восстановлении отрасли.

Ключевые слова: Луганская область, угольная промышленность, восстановление 1943-1945 гг., социально-бытовые условия, текучесть кадров, потеря рабочего времени, уровень заболеваний, военнопленные.

Some problems and difficulties of coal-mining industry of the Lugansk region at the beginning of reconstruction (1943-1945) have been revealed on the base of analysis in the article. A special attention is paid to essential drawbacks in creating of social, living, medical and sanitary conditions which cost huge turnover of staff and permanent lot of working time because of military prisoners' illnesses, who worked at reconstruction.

Key words: Lugansk region, the coal industry, reconstruction of 1943-1945, social conditions, turnover of staff, loss working hours, a level of diseases, military prisoners.

Проблеми, з якими зіткнулася вугільна галузь Луганщини (Ворошиловградщини) на початковому етапі відбудови в роки Великої Вітчизняної війни та у післявоєнний період, належать до маловивчених питань новітньої історії регіону. Окремі матеріали щодо цього можна віднайти у багатьох дослідженнях [1], однак у них висвітлено головним чином лише позитивні моменти та трудовий героїзм працівників вугільної промисловості і не акцентовано уваги на тих труднощах, які постійно виникали на виробництві та в соціально-побутовій сфері у процесі відбудови. Так, наприклад, досягнення та проблеми технічного

прогресу у вугільній галузі області були у полі зору авторів фундаментальної колективної монографії «Історія технічного розвитку вугільної промисловості Донбасу» [2], але ця праця носила комплексний характер, а тому більшість проблем виробничого характеру розглянуто в ній лише у контексті загального висвітлення розвитку галузі.

У даній статті зроблена спроба критичного аналізу кола проблем, що постали перед вугільною промисловістю Луганської області під час відбудови народного господарства регіону в 1943-1951 роках, та особливостей їх вирішення.

Незважаючи на те, що Луганська (Ворошиловградська) область як самостійна територіально-адміністративна одиниця була створена лише 3 червня 1938 року, вже через три роки, напередодні Великої Вітчизняної війни, її паливна промисловість давала вагому частку як республіканського, так і загальносоюзного видобутку вугілля, а на шахтах області широко застосовувалися прогресивні методи вугледобування [3; 4].

Під час окупації панування німецько-фашистських загарбників в основній частині Луганської області було нетривалим, всього 6-8 місяців, але й за цей час вони завдали господарству краю збитків на суму понад 17 млрд крб. [5]. Тільки у вугільній промисловості було зруйновано 314 шахт союзного і 213 місцевого підпорядкування, що давали разом майже 40 млн тонн вугілля щороку, спалено і зруйновано 2558 виробничих споруд, 4760 житлових будинків [6].

Найважливішим завданням воєнної економіки країни та відродження народного господарства республіки вже в роки війни була визначена відбудова промисловості, передусім, ліквідація відставання її паливно-енергетичної складової від металургійної, металообробної, оборонної галузей. Оскільки наприкінці 1942 – на початку 1943 рр., внаслідок нестачі вугілля різко знизилося виробництво електроенергії, неповністю використовувалися можливості чорної металургії, що, звичайно, негативно позначалося на підприємствах оборонної промисловості. «У січні та лютому мали місце зриви у роботі найважливіших танкових заводів, що було наслідком незабезпеченості електроенергією, паливом та металом», – доповідав у березні 1943 року Державному Комітету Оборони Наркомат танкової промисловості [7]. Тому відбудова вугільної промисловості Донбасу постала як одне з першорядних господарських та військово-політичних завдань для всієї країни, у тому числі й для трудівників Луганщини.

Цілеспрямована підготовка до відбудови вугільної промисловості регіону розпочалася ще під час оборонних боїв 1942 року, коли Україна перебувала в окупації. Вже в цей час галузеві наркомати разом з вченими Академії наук активно розробляли конкретні заходи щодо поновлення роботи підприємств вугільної промисловості, було створене та розгорнуло активну діяльність Бюро зі складання Генерального плану відбудови кам'яновугільного Донбасу на чолі з академіком О.М. Терпигоревим. Конструкторським бюро у співпраці із заводами гірничого машинобудування було доручено розробити та виготовити взірці нових типів насосів, підймальних машин та інших видів обладнання для шахт, які підлягали відбудові. Все це вимагало великих капіталовкладень. Лише на четвертий квартал 1943 року загальний обсяг робіт та витрат на відбудову шахт, заводів, житла у Луганській та Донецькій областях мав скласти 200 млн крб.

Ще раніше, 22 лютого 1943 року, лише через тиждень після визволення Ворошиловграда, Державний Комітет Оборони ухвалив постанову «Про відбудову вугільних шахт Донбасу», яка зобов'язувала Наркомат вугільної промисловості СРСР вжити негайних заходів задля поновлення роботи найменш зруйнованих шахт та промислових підприємств у звільнених районах Ворошиловградської, Сталінської та Ростовської областей [8].

Невдовзі було створене Головне управління з відбудови вугільних шахт Донбасу при Наркоматі вугільної промисловості СРСР, на яке безпосередньо покладалося господарське та технічне керівництво цією роботою. Поновлювалася діяльність двох комбінатів – «Ворошиловградвугілля» та «Сталінвугілля», які об'єднували відповідно шахти Ворошиловградської та Сталінської областей. Передбачалися заходи для забезпечення Донбасу кваліфікованою робочою силою, інженерно-технічними працівниками, обладнанням, продовольством.

26 жовтня 1943 року Державний Комітет Оборони виніс ухвалу «Про першочергові заходи з відбудови вугільної промисловості Донецького басейну». У першу чергу, передбачалося відбудувати 120 основних шахт з довоєнним видобутком вугілля у 90 тис. т на добу, а в IV кварталі необхідно було відновити або збудувати неподалік залізниць 400 малих шахт із загальним видобутком 20 тис. т вугілля на добу. А вже до кінця 1943 року передбачалося довести добовий видобуток вугілля до 40 тис. т [9].

Щоб забезпечити шахти необхідним обладнанням та створити для них ремонтну базу, планувалося відбудувати протягом IV кварталу 1943 року та I кварталу 1944 року 11 заводів вугільного машинобудування, зокрема, Ворошиловградський ім. О.Я. Пархоменка та Варопільський.

Тож, уже до травня 1943 р. у Ворошиловградській області працювали трести «Краснодонвугілля», «Фрунзевугілля», «Боковоантрацит», «Ворошиловградвугілля» та Кременське шахтоуправління, які об'єднували 52 шахти з добовим видобутком 3 тис. т вугілля, або 87 тис. т на місяць. Найбільше видобував вугілля трест «Фрунзевугілля» – 26406 т на місяць (117,4 % плану), а найменше – Кременське шахтоуправління – 950 т (46,8 % запланованого). Незважаючи на постійне зростання видобутку вугілля, його відвантаження та вивіз з віддалених шахт були явно незадовільними. Так, на вантажних складах залізниць по тресту «Краснодонвугілля» знаходилося 30319 т, а на складах віддалених шахт було майже втричі більше – 113990 т; по тресту «Ворошиловвугілля» на 1 червня 1943 року все видобуте вугілля (19092 т) взагалі знаходилося на шахтних складах та подвір'ях під відкритим небом [10]. Головними причинами такого вкрай незадовільного стану з вивезенням вугілля були недостатнє надання Народним комісаріатом шляхів сполучення, вагонів та відсутність пального для вантажівок. Автопарк із 140 машин повністю простоював внаслідок нестачі пального.

На початок червня 1943 року на комбінаті «Ворошиловградвугілля» працювало 17527 робітників, однак безпосередньо на експлуатації – лише 7579 чол., а на поверхні майже в півтора рази більше – 9948 чол. Така невідповідність пояснювалася відсутністю механізації та відповідальними роботами на поверхні [11].

Розуміючи, що підвищити продуктивність праці шахтарів лише шляхом морального заохочення та збільшенням норм видобутку неможливо, керівництво Наркомату вугільної промисловості вимушене було застосувати і матеріальне стимулювання. Вже з 1 травня 1943 року на шахтах комбінату «Ворошиловградвугілля» тарифні ставки забійників були збільшені з 18,6 до 40 крб., а вагонників, саночників, прибиральників породи – з 13 до 20 крб. відповідно.

Значно обмежувала експлуатаційні можливості відбудованих та нових шахт, особливо малих, відсутність енергетичної бази. З 52 шахт лише 4 (або 8 %) мали електричні підйомники, на всіх інших підймання та спуск здійснювався за рахунок кінської тяги.

Великою була і плінність кадрів. За травень 1943 року самовільно залишили місце роботи 715 працівників. Головними причинами «виробничого дезертирства» були не стільки важкі умови праці та невелика заробітна платня, особливо у кваліфікованих робітників, як відсутність побутових умов. Ті гуртожитки, які діяли, були погано обладнані і майже не забезпечувалися постільною білизною. Одним із суттєвих недоліків у вугільних районах була відсутність постачання хлібом багатодітних сімей червоноармійців-шахтарів, що знаходились у діючій армії. Ситуація загострилася навесні, коли за рішенням бюро Ворошиловградського обкому КП(б)У до вугільної промисловості було мобілізовано 10 тис. робітників, переважно, жінок, більшість з яких приходила разом з дітьми. Насамперед, вони вимагали забезпечити дітей місцями у дитячих садках та яслах, яких взагалі по комбінату налічувалося лише 12 і ті не забезпечувалися продуктами харчування.

Давалися взнаки і недоліки технічного постачання: недостатня кількість кріпильного лісу, вибухівки, запалювальних шнурів, тощо.

Головними причинами незадовільного стану відбудови шахт області, як часто бувало у ті часи, оголосили «приховане шкідництво» та недоліки у кадровій роботі, мотивуючи це тим, що «відбір та розстановка керівних кадрів безпосередньо впливають на розвиток вугільної промисловості». У доповідній записці вугільного відділу Ворошиловградського обкому КП(б)У, яка проходила під грифом «цілком таємно», лише у Свердловському районі подібні підозри були висунуті проти 9 секретарів шахтних парторганізацій, 2 секретарів райкому партії, а голова райвиконкому Кривошеєв був звинувачений у співпраці з окупаційною владою та зрадництва.

Кілька робітників, які при німцях служили у поліції, а тепер працювали на шахтах, обвинувачувались у контрреволюційній та антирадянській агітації [12].

Через півроку, на кінець листопада 1943 року, незважаючи на вживані заходи, ситуація ніяк не змінилася – кількість відбудованих шахт не збільшилася (як і раніше, фіксувалося 8 великих та 146 малих).

Частково це пояснювалося вагомою об'єктивною причиною. У серпні-вересні 1943 року була проведена військами Південно-Західного та Південного фронтів Донбаська наступальна операція, внаслідок якої була визволена Сталінська (Донецька) область, де зосереджувалася головна і потужніша частина вугільної промисловості Донбасу [13]. Тому з осені 1943 року для термінового забезпечення відновлення роботи шахт Донеччини більшість грошових та матеріальних ресурсів, а також трудових резервів було спрямовано до Сталінської області, а постачання комбінату «Ворошиловградвугілля» деякий час не збільшувалося.

Поряд з переліченими проблемами на перше місце поставала також проблема браку кваліфікованих кадрів та зростання плінності робітників. У зв'язку з цим, підвищення питомої ваги кваліфікованих робітників передбачалося забезпечити:

- створенням при трестах, шахтах і заводах мережі навчальних курсів, на яких мали підготувати лише у IV кварталі 1943 року забійників – 5 тис. чол., прохідників – 3 тис. чол., бурильників – 1 тис. чол., монтажників – 200 чол., робітників різних будівельних спеціальностей – 1800 чол.;
- відновленням та організацією в області мережі шкіл ФЗН вугільників та ремісничих училищ на базі шахт та підприємств Наркомвугілля з контингентом учнів по ФЗН 13500 чол. та по ремісничих училищах – 2800 чол.

Проблему браку робочої сили передбачалося розв'язати звичним шляхом – провести чергову мобілізацію і довести кількість робітників по комбінату «Ворошиловградвугілля» до 104 тисяч, з них безпосередньо залучити до видобутку, вивезення та завантаження вугілля 49 тис., відбудови шахт, житла та заводів – 55 тис., тобто, порівняно з червнем місяцем, збільшення кількості робітників передбачалося майже в 5 разів. Пам'ятаючи про проблему з плінністю кадрів, пов'язану з вкрай незадовільними соціально-побутовими умовами, перший секретар Ворошиловградського обкому КП(б)У запропонував, крім звичних та обов'язкових на той час заходів («масове соціалістичне змагання, особисті зобов'язання, найрішучіша боротьба з порушниками трудової дисципліни, дезертирами та дезорганізаторами виробництва»), зобов'язати особисто начальника комбінату «Ворошиловградвугілля» Поченкова, керівників трестів та директорів шахт відбудувати до кінця IV кварталу 1943 року 30 тис. м² житлових та комунально-побутових

будівель, а до 1 квітня 1944 р. ще 55 тис. м² житла. Для цього було намічено організувати безпосередньо при комбінаті житлово-будівельний та промислово-будівельний трести, а також контору «Ворошиловградпроект»; у першочерговому порядку відбудувати Кадіївський, Родаківський, Антрацитівський, Верхньо-Дуванський цегляні заводи із загальним виробництвом 9,5 млн шт. цегли; Кадіївський та Краснолуцький шлакоблочні заводи із загальним виробництвом 1,2 млн шт. шлакоблоків; перевести у підпорядкування комбінату цементний № 2 м. Ворошиловграда, цегляний ім. П. Шмідта, вапняний на станції Мануйлівка заводи та Ворошиловградську деревообробну фабрику.

Передбачалися і заходи матеріального стимулювання – введення акордної оплати праці для робітників та преміювання інженерно-технічних працівників від 0,5 до 3 розмірів посадового окладу.

Але, як засвідчила перевірка, проведена через рік, у грудні 1944 р., майже нічого з наміченого не було виконано. За весь 1944 рік для роботи на шахтах комбінату «Ворошиловградвугілля» прибуло робітників за мобілізацією, що повернулися з евакуації, демобілізованих з лав армії лише 67998 чол., замість запланованих, принаймні, 87 тис., а дезертирувало 16856 чол., вибуло за станом здоров'я 4570 чол., або майже третина прибулих [14].

Таке масове дезертирство було наслідком, як і раніше, перш за все, поганих житлово-побутових умов і виступало причиною зриву плану відбудови окремих шахт. Так, по тресту «Первомайськвугілля» на кінець року не були виконані плани відбудови таких основних шахт, як «Гідро-Іван», «Велетнь-Альберт», «4/5». Показово, що саме на цих шахтах були і найгірші побутові умови. Ось як характеризувала стан шахтарських гуртожитків спеціальна комісія: «У гуртожитках брудно, питна вода зберігається у відкритих відрах. Крім нар, жодної постільної білизни, рукомильників немає, відсутня камера схову особистих речей; не краще і в їдальні. Брудно. Під час обідів величезні черги. Шахтарі не встигають на роботу. М'яса замість 30 грамів дають лише 20. Кухарки без халатів, фартухів. Медичного обслуговування немає». Тому і не дивно, що з 3121 мобілізованого з Полтавської, Сумської та Харківської областей самовільно покинули робочі місця більше половини – 1573 робітника [15]. Загалом по гуртожитках тресту «Ворошиловградвугілля» не вистачало на той час: столів – 4941, шаф – 2070, тумбочок – 17049, ковдр – 10511, матраців – 19905, подушок – 36790 [16]. Навіть додаткові пайки за перевиконання плану видавалися далеко не в повному обсязі (більш ніж на третину менші). Звітуючи перед уповноваженим Держплану при РНК по Ворошиловградській області Масловим, помічник секретаря обкому Погребак відверто визнавав, що прихід на роботу у великій

кількості нових робітників (штат працівників лише після експлуатації збільшився на 90 %) не відповідав темпам відновлення житлового фонду та забезпечення спецодягом і взуттям. Ця обставина призводила до зростання захворювань і була головною причиною неявок на роботу. За вересень місяць 1945 року загальна кількість невиходів на роботу по комбінату склала 100169 людино-днів, з них через травмування – 4302 людино-дні [17].

Намагаючись будь-яким шляхом ліквідувати нестачу робочої сили, на шахтах комбінату «Ворошиловградвугілля», як і на інших промислових підприємствах, широко застосовували примусову працю військовополонених. На Луганщині у 1944-1949 роках розташовувалося 6 таборів військовополонених, (у загалі на 80 табірних відділень), зосереджених поблизу основних та середніх шахт [18]. Виробничі завдання для цих таборів щомісячно збільшувалися на 25-30 %, а умови утримання зовсім не відповідали «Тимчасовому положенню про табори військовополонених» та постанові Раднаркому № 1798-800с про санітарне та медичне обслуговування військовополонених [19], [20]. Подекуди справи ставали настільки нестерпними, що вимагали втручання військової прокуратури. У доповідній записці від 30 квітня 1948 р. на ім'я військового прокурора військ НКВС Українського округу, полковника юстиції Семашка наводились такі факти. «Начальники шахтоуправлінь навмисно не виконують елементарних вимог матеріально-побутового обслуговування табірних відділень, що призводить до масового зриву виробничого плану видобутку вугілля... У табірних відділеннях № 9 шахти 1-1 біс та № 1 шахти 8/9 тресту «Боковоантрацит»... не подають воду взагалі декілька днів, внаслідок чого військовополонені возять воду на собі за 4 кілометри. Питної води систематично не вистачає... по два місяці не буває лазні, внаслідок чого масові захворювання і велика смертність. Військовополонені працюють на підземних роботах і тижнями навіть не вмиваються внаслідок чого очні та шкіряні захворювання. Адміністрація шахти 8/9 тресту «Боковоантрацит» систематично неправильно використовує робочу силу, бригадам не дають нарядів, спеціалістів використовують, шахта загазована, працює лише 2-3 години, а військовополоненим видобуток не зараховується» [21].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що вшент зруйнована під час тимчасової окупації вугільна промисловість Ворошиловградської області на початковому етапі відбудови вимагала забезпечення не лише матеріальними ресурсами, але й робітничими кадрами. Проте навіть примусові мобілізації населення з інших областей України ніяк не вирішували проблему, позаяк вкрай незадовільні соціально-побутові та медично-санітарні умови призводили до масового трудового дезертирства, зростання захворювань, а відтак були причинами недовиконання виробничих планів відбудови вугільної

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярмаль А. Победители подземного океана. – Сталино: Сталинское областное издательство, 1958; Экономика Донбасса / Ред. А.Н. Алымов. – М.: Экономика, 1971; Левицкий Ю.И. Донецкий бассейн за 40 лет советской власти. – Сталино, 1957; Поляков В.Ф. Слався шахтеров племя. – Ворошиловград: Ворошиловградское областное изд-во, 1956; Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М., 1955.
2. История технического развития угольной промышленности Донбасса. В 2-х т. / Гл. ред. А.Н. Щербань. – К.: Наукова думка, 1969.
3. Социалистический Донбасс. – 1938. – 4 июня. – С. 1.
4. Добров Г.М. История угледобывающих комбайнов. – М.: Техиздат, 1958. – С. 38-41.
5. Історія міст і сіл УРСР. Луганська область. – К.: «УРЕ», 1968. – С. 46.
6. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф. П-179, оп. 2, спр. 1, арк. 10.
7. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза: В 3-х т. Т. 2. – К., 1975. – С. 438.
8. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945. Т. 2 / Ред. В.И. Немятый. – К., 1985. – С. 338.
9. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет. Т. 8. – М., 1968. – С. 169.
10. ДАЛО, ф. П-179, оп. 3, спр. 137, арк. 40.
11. Там само, арк. 41.
12. Там само, арк. 43-44.
13. Правда – 1943. – 9 вересня. – С. 1.
14. ДАЛО, ф. П-179, оп. 3, спр. 252, арк. 122-123.
15. Там само, арк. 34-35.
16. Там само, арк. 337.
17. Там само, спр. 386, арк. 149.
18. Багликова М.С. Условия содержания немецких военнопленных в лагерях НКВД-МВД на территории Донбасса (1943-1949) // Історичні і політологічні дослідження. Вип. 4. – Донецьк, 2002. – С. 142-150.
19. Русский архив: Великая Отечественная. Немецкие военнопленные в СССР: Документы и материалы. 1941-1955. Т. 24. – М.: ТЕРРА, 1970. – С. 70.
20. Марсанов Р.А. Мельничук А.Н. Медицинское обеспечение раненных и больных военнопленных в годы Великой Отечественной войны // Военно-исторический журнал. – 1981. – № 5. – С. 17-22.
21. ДАЛО, ф. П-179, оп. 3, спр. 387, арк. 66.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор А.І. Колісниченко;
доктор історичних наук, професор Ю.В. Котляр.

© Бровар О.В., 2009

Надійшла до редколегії 06.02.2009 р.